

Carles Riba torna a Grècia

Visat núm. 27
(desembre 2019)

per Eusebi Ayensa i Nikos Pratsinis

Carles Riba —en una de les darreres cartes que envià a Júlia Iatridi (la traductora grega que li donà a conèixer la poesia de Konstandinos Kavafis, que tan magistralment acabaria traduïnt al català)— li confessava que «sentimos, Clementina y yo, crecer en nosotros la nostalgia de Grecia. Así que para nosotros se restablezca un poco la normalidad, *nos propondremos* un viaje: nos es debido». (1) Riba moriria sobtadament un any i mig després, sense complir el desig de tornar a la terra de l'Hèl·lade, país que visità un únic cop, en companyia de la seva muller, l'any 1927.

D'aquell viatge en conservem deu delicioses cartes enviades a Josep Obiols, Josep Maria de Sagarra, Josep Maria Junoy, Josep Maria López-Picó i Josep Carner. No podem pas dir, però, que les vivències d'aquell viatge, que tan pregonament marcà la seva experiència vital i literària, tingués cap influència rellevant en els seus reculls immediatament posteriors: el segon lliurament de les *Estances* (1930) i *Tres suites* (1937). Haurem d'esperar al dolorós exili a França, de 1939 a 1943 (Bierville, L'Isle-Adam, París, Bordeus i Montpeller), perquè el record del temple de Súnion, que s'alça imponent damunt del sublim promontori del mateix nom, l'illa de Salamina, roja de sang a l'aurora, l'aigua glacial i inspiradora de la font Castàlia, a Delfos, o l'òrfica porta oberta de l'Ombra, reapareguin i es converteixin en matèria poètica en un dels conjunts lírics més potents de les lletres catalanes contemporànies, les *Elegies de Bierville*. En aquells moments d'incertesa personal i nacional, i en un país que acabaria sofrint també la grapada del feixisme i al qual el matrimoni Riba-Arderiu havia arribat com la desferra d'un immens naufragi, (2) el poeta inicia un viatge interior que el porta a tornar a la seva ànima com a una pàtria antiga, en la bella imatge del seu admirat Hölderlin que tant li agradava d'evocar. Així doncs, l'exili —que apareix ja esbossat en el primer vers de la primera elegia («era secret el camí, fabulós de tristeses divines») és, al mateix temps, un retorn a allò més essencial d'un mateix, així com l'afirmació dels valors fonamentals de l'humanisme i de la democràcia. I és que el desig de llibertat —una llibertat que acabava de ser conculcada al seu país i que l'acabaria cobrint amb el negre vel de la tirania durant gairebé quaranta anys— sobrevola tot el poemari i té la seva plasmació més rotunda en la novena elegia, amb aquella tan cèlebre afirmació segons la qual «la llibertat conquerida en l'apassionada recerca / del que és ver i el que és just, i amb sobrepreu de dolor, / [...] on sigui del món que és salvada, se salva / per al llinatge tot dels qui la volen guanyar; / i que si enlloc és vençuda i la seva llum és coberta / per la tempesta o la nit, tota la terra en sofreix».

Tornant al plànol més íntim d'aquestes *Elegies*, la número VII, amb la seva interpretació en termes d'experiència humana del viatge de retorn d'Ulisses a la pàtria, és paradigmàtica, i justifica plenament que Joan Ferraté hagi afirmat que el tema central d'aquest poemari és el del despullament metafísic de l'home, el de la seva transcendència. (3) El retorn de l'heroi grec a Ítaca, doncs, ens és presentada com un correlat del viatge interior del propi Riba al qual l'abocà el seu exili forçat. Així, el tresor que els feacis posen als peus d'Ulisses, a qui deixen adormit a la platja d'Ítaca —tema ja tractat en tres poemes anteriors del primer llibre d'*Estances* («La partida», «L'absència» i «El retorn») — equival, en paraules del mateix Riba, a «tot el que ha descobert en aquest retorn a la

seva ànima, en aquest últim episodi de la seva experiència». (4) O, dit més poèticament:

Ell i jo sol sabrem quin tresor desarem, que jo duia:

no els diamants del crit i de la presa i del foc

(negra escuma, tu els tens): dels meus dies d'errà' i de conèixer,

un sol dia he salvat: el que em salvava; i dins ell,

com les figures per gràcia escollides que omplen un somni,

el tan divers amor dels qui per mi, al meu pas,

pel que em donaven d'ells han esdevingut una mica

més el que eren; i tot el que en el freu he comprès.

Oh tresor, tan real que podria comptar-lo i triar-lo!

Aquest viatge interior —al qual no és aliè (ens recorda Riba) la teoria no pas absurda que els relats que manejà Homer per compondre l'*Odissea* tenien un misteriós, antiquíssim sentit simbòlic del viatge de l'ànima—(5) porta el nostre poeta a profunditzar en el seu cristianisme, i per això, en les elegies X i XI, les més denses —conceptualment parlant— de tot el poemari, recorre a l'orfisme, precisament en allò que aquesta religió màgica té de retrobament amb la pròpia consciència després de la mort. L'eix vertebrador de la penúltima elegia és, precisament, la constatació que la nostra vida i la nostra salvació se circumscriuen a la realització que Déu tingué de la nostra salvació quan ens envià a la terra. Aquesta elegia —i aquí tornem a parafrasejar Riba— marca el pas de la idea d'uns déus vagues, o, si es prefereix, simbòlics, o fins i tot pagans, a «un Déu personal, salvador, amorós, al Déu cristià, que no m'havia deixat mai, fins quan callava» (6) Idea que es concreta en el darrer vers, que tanca lapidàriament aquesta esplèndida elegia: «Home contra els homes jo, déu contra els déus el meu Déu!».

Dit això, creiem que ha quedat ben clar el paper tan important que jugà Grècia (la Grècia viscuda però també la Grècia llegida) en aquesta davallada de Riba als replecs més profunds de l'ànima. Manlevant el títol d'una publicació nostra, aquest país i la seva mil·lenària tradició literària, d'alguna manera, salvà el poeta de caure en el desesper, de defallir davant del panorama incert i desolador que s'obria amb la imminent entrada de les tropes franquistes a Barcelona. (7) Era un deure, doncs, retornar aquest llibre al país que, en darrer terme, el va inspirar, i la seva traducció al grec era un vell projecte que teníem entre mans, i que, gràcies a la col·laboració d'un editor entusiasta, Alexis Karatzàs, ànima de les Edicions Printa-Roes, i de la generosa col·laboració de l'Institut Ramon Llull, finalment hem pogut dur a bon port.

La traducció ha estat feta a quatre mans, per part d'un traductor grec (Pratsinis) i un català (Ayensa), que, a més, viuen a gairebé dos mil quilometres de distància. El procediment seguit —tenint en compte, a més, que ens enfrontàvem a un dels reculls poètics de major dificultat conceptual de la literatura catalana contemporània— ha estat el mateix que el segon dels traductors va seguir en la seva versió al català del recull *Vetusta eufonia*, una antologia de textos catalans sobre Empúries publicada l'any 2008 amb motiu del centenari de l'inici de les excavacions en aquesta colònia grega de la costa catalana:(8) la primera traducció va anar a càrrec d'Ayensa, i en ella es va sacrificar conscientment la literarietat en favor de la literalitat més absoluta. Recollir en aquesta primera fase tots els rics matisos de les dotze elegies fou la nostra principal prioritat, i, alhora, segurament també la major de les dificultats a les quals hem hagut de fer front en el trasllat

d'aquests poemes a una llengua, la grega moderna, caracteritzada per la seva precisió semàntica i morfològica (pròpia d'una llengua flexiva), que no admet imprecisions en l'ús, per exemple, dels adjectius possessius. I ja en un sentit més ampli, aquesta primera traducció ens obligà també a recórrer a les fonts d'inspiració de Riba a l'hora de redactar aquestes *Elegies*, i que van des de l'orfisme fins a Plató, Heràclit i, sobretot, Homer. Tot un exercici de tradició clàssica en el sentit més estricte del terme, que considerarem més important (en aquesta primera etapa) que el fet que el resultat fos més o menys reeixit, poèticament parlant. Naturalment, en aquesta primera fase els poemes van ser traduïts tenint molt en compte els comentaris del mateix Riba així com dels crítics que se n'han ocupat (Jaume Medina, Carles Miralles i Jordi Malé, sobretot), per tal de poder donar a cada paraula, en grec, el sentit exacte que tenia dins del context concret en què es trobava. Va ser Pratsinis qui, en una segona fase, va donar a aquesta primera traducció la forma poètica que ha acabat adoptant, després de nombroses revisions conjuntes (tant per correu electrònic com personalment a Atenes en un parell d'ocasions), bo i renunciant a conservar la mètrica de l'original (l'hexàmetre dactílic), que ens semblà una forma mètrica massa rígida en grec, el manteniment de la qual hagués anat en detriment tant de la literalitat com de la literarietat de la nostra traducció. Les moltes revisions realitzades conjuntament van anar acompanyades de la traducció al grec tant de les notes de Riba incloses en la segona edició d'aquestes *Elegies* a Santiago de Xile l'any 1949 com d'una selecció dels seus comentaris en la presentació que en feu el 8 de febrer de 1956 en un acte organitzat per l'Agrupació de Discòfils i el Foment de les Arts i del Disseny en el teatre Coliseum de Barcelona, amb la col·laboració de l'actriu Montserrat Julió com a rapsoda, i que apareixen recollits a la nota 2 del present text. Completaven el conjunt un quadre cronològic de les *Elegies*, una introducció en què s'intentava donar al públic grec les principals claus interpretatives d'aquests poemes i un epíleg de Jaume Medina, en què aquest reconegut crític ribià posava de manifest un cop més la importància d'aquest recull per a les lletres catalanes i europees contemporànies.

No trobem millor manera de posar el punt final a aquest article que reproduint —en català i en grec— els versos culminants de dues de les elegies més conegudes, la segona i la novena (dedicades, respectivament, al temple de Súnion i a la batalla de Salamina), que són un bon exemple de la vessant més íntima, d'una banda, i més pública (o política, si es prefereix), de l'altra, d'aquest conjunt poètic excepcional, que vuitanta anys després de la seva redacció torna al país que el va inspirar.

Tu vetlles, blanc a l'altura,
pel mariner, que per tu veu ben girat el seu rumb;
per l'embriac del teu nom, que a través de la nua garriga
ve a cercar-te, extrem com la certesa dels déus;
per l'exiliat que entre arbredes fosques t'albira
súbitament, oh precís, oh fantasmal! i coneix
per ta força la força que el salva als cops de fortuna,
ric del que ha donat, i en sa ruïna tan pur.

Εσύ ξαγρυπνάς, λευκός εκεί στα ύψη,
για το ναύτη, που χάρη σε σένα βλέπει πως είναι η πορεία του σωστή·

για τον μεθυσμένο απ' το όνομά σου, που μέσα από το γυμνό χερσότοπο
έρχεται να σε βρει, μέσα στη βεβαιότητά του ακραίος όμοια με τους θεούς·
για τον εξόριστο, που μέσα από σκοτεινά σύδεντρα διακρίνει
αναπάντεχα εσένα, χειροπιαστό, χιμαιρικό! Και γνωρίζει
χάρη στη δύναμή σου τη δύναμη εκείνη που απ' τα χτυπήματα της μοίρας τον γλιτώνει,
πλούσιος χάρη σε όσα έχει δώσει, και τόσο αγνός μες στα χαλάσματά του.

La llibertat conquerida en l'apassionada recerca
del que és ver i el que és just, i amb sobrepreu de dolor,
ens ensenyàreu que on sigui del món que és salvada, se salva
per al llinatge tot dels qui la volen guanyar;
i que si enlloc és vençuda i la seva llum és coberta
per la tempesta o la nit, tota la terra en sofreix.

Sí, però l'esperança meravellosa traspassa,
crida, més real que la tenebra o l'estel
— ossos decebuts i l'heroica pira en el vespre
desesperat — per a molts sembla d'antuvi una fe;
sols que té menys espera i arrenca de tots els exilis
cap al seu crit, i els batuts van retrobant-se soldats.

Για την ελευθερία εκείνη που έχει κατακτηθεί μες στο πάθος της αναζήτησης
του αληθινού και του δίκαιου, και έχει πληρωθεί πανάκριβα με πόνο,
μας διδάξατε πως όπου και να βρίσκεται στον κόσμο το μέρος όπου έχει σωθεί, σώζεται
για ολόκληρη τη γενιά εκείνων που θέλουν να την κερδίσουν·
και ότι αν σε κάποιον τόπο νικηθεί και το φως της καλυφθεί
από την καταιγίδα ή τη νύχτα, όλη η γη υποφέρει.

Ναι, αλλά η θαυμαστή ελπίδα περνά στην άλλη όχθη,
με ιαχές, πιο αληθινή από το ζόφο ή το άστρο,

-οστά που γνώρισαν τη ματαίωση μαζί με την ηρωική πυρά το απόβραδο της απόγνωσης- για πολλούς μοιάζει να είναι εξ αρχής μια πίστη· μονάχα που προσβλέπει σε πιο λίγα και ξεκινά από όλες τις εξορίες ακολουθώντας την ιαχή της, και οι νικημένοι ανταμώνουν πάλι ως [στρατιώτες.

Notes:

1. Aquesta carta fou enviada a Júlia Iatridi des de Barcelona el 24 de febrer de 1958 (recordem que Riba va morir el 12 de juliol de l'any següent), i nosaltres la vam publicar en el llibre *D'una nova llum: Carles Riba i la literatura grega moderna*. Lleida: Pagès Editors [Argent Viu, 117], 2012, p. 171-173.
2. Aquesta plàstica i, ahora, esborronadora imatge és del mateix Riba (vegeu «Carles Riba presenta les Elegies», *Serra d'Or*, núm. 203 [agost de 1976], p. 31).
3. Joan Ferraté, *Papers sobre Carles Riba*. Barcelona: Quaderns Crema, 1993, p. 34.
4. Carles Riba presenta les *Elegies*, p. 30.
5. Ibidem, p. 30.
6. Ibidem, p. 31.
7. «Grècia salva (un fil·lethè)» (en grec), *Khartis*, núm. 11 (novembre de 2019). Recurs en línia: <https://www.hartismag.gr/hartis-11/pyxides/h-ellada-swzei-enan-filellhna> (Consulta: 1 de desembre de 2019)
8. *Vetusta eufonia: Textos literaris sobre Empúries* (en grec). Traducció d'Eusebi Ayensa i Fedon Khatziandoníu. Atenes: Instituto Cervantes [Autores del Instituto Cervantes de Atenas, 15] 2008.